

ПОВЯЗЬ ЧАСОЎ

Услед за “Скрыпкой беларускай”

Роздум у час і пасля Міжнароднага навуковага семінара “Спадчына роду Гутэн-Чапскіх. Актуальнае становішча даследаванняў”

Адам Мальдзіс

Напрыканцы мая тэлефанавалі мне з Народна-га гістарычна-краязнаўчага аб'яднання “Прылуцкая спадчына”, што ў Мінскім раёне. Запрасілі на пасяджэнне, каб пагаварыць пра духоўную і матэрыяльную спадчыну шляхецкага роду Гутэн-Чапскіх, які, як вядома, пакінуў значны след у гісторыі Беларусі, быў цесна пароднены з элітай Заходняй Еўропы. Збор — у музеі “Дом Ваньковічаў”, на Інтэрнацыянальнай.

Запрошаны польскія госці, у тым ліку прадстаўнікі адкрытага летась Музея Гутэн-Чапскага ў Кракаве, сярод іх Матэвуш Восьняк, знаёмы мне па Міжнароднай канферэнцыі ў сакавіку 2009-га: тэксты нашых дакладаў у яе выніковым зборніку “Жыццё Айчыне, гонар нікому” — амаль побач.

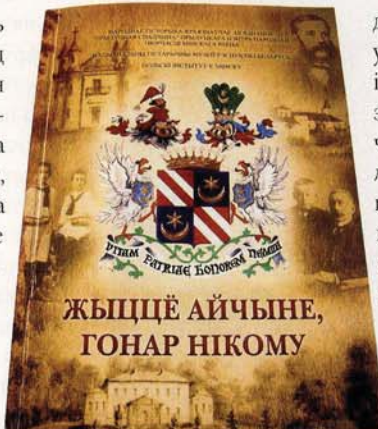
Згадкі з даўняй пары

Пошукі мае пачаліся ў 1964-м, калі працаваў у акадэмічным Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы. Пад кіраўніцтвам славяна-Алесея Адамовіча я абараніў кандыдацкую пра беларуска-польскае літаратурнае ўзаемадзеянне, рыхтаваў паводле яе да друку манаграфію “Творчае пабрацімства”. Намячалася месячная навуковая камандзіроўка ў Польшчу — хацеў удакладніць факты дысертацыі. Перад ад'ездам прафесар Сцяпан Александровіч, ці не найлепшы тады знаўца нашага пісьменства XIX стагоддзя, павучаў мяне: “Абавязкова пашукай што ў Кракаве, дзе выдаў зборнік вершаў “Лудка беларуская” (1891) і апавяданне “Тралялёначка” (1892) Францішак Багушэвіч. А потым у Познані: як сведчыць тытульная старонка, у выдавецтве Р. Нікульскага пабачыў свет і другі зборнік паэта, “Смык беларускі” (1894). Можна, знойдуча сляды трэцяга аб'яванага аўтарам зборніка, “Скрыпка беларуская”, а можна, і сам зборнік... Кажуць, ён, у адрозненне ад папярэдніх, выйшаў з партрэта аўтара, а такога не прыдумаш, і што ўвесь яго тыраж канфіскавалі на граніцы царскага пагранічнікі, калі яго перавозіў праз мяжу ці то

сам Пілсудскі, ці то ягоныя людзі. Але ж арыгінал рукапісу павінен быў дзесьці застацца...”

У Кракаве я даведаўся: ні друкарня Анчыца, ні архіў не захаваліся. Высветлілася: у першую сталіцу Польшчы Багушэвіч прыбыў у 1891-м, на з'езд даследчыкаў прыроды, не адзін, а з сябрам лінгвістам Янам Карловічам, у якога служыў у Вішневе (цяпер Смаргонскі раён) аканомам, і што пакінуў у горадзе над Віслай музейныя памяткі і рукапісы, пакуль не выяўленыя. Польскі мовазнавец пазнаёміў паэта ў Кракаве з фалькларыстам М. Федароўскім, грамадскім дзеячам Ш. Дыкштэйнам, лічыў творчасць свайго вішнеўскага сябра “справай вялікага гістарычнага значэння”.

Не натрапіў я на сляды “Скрыпкі беларускай” у Кракаве ў тую камандзіроўку. Дасведчаныя людзі і тады, і ў час наступных трох паездак нахэптвалі мне: доказ можа аказацца ў двухпавярховым палацы па вуліцы Маніфесту Ліпцовага (раней — Вольскай), 12, дзе над уваходам было напісана “Muzeum Narodowe, filia imienia Emeryka Hutten-Czapkiego”. На ўваходзе ж дзяжурны ветліва так тлумачыў, што ўваход туды наведвальнікам



забаронены. Ды як магло так здарыцца, што забаронены? Я ўжо ведаў: у час дарэння экспанатаў (а яны займалі, даведаўся пазней, шэсць вагонаў, 134 скрынкі!) ранейшы, станькаўскі іх уладальнік, а пасля яго смерці і жонка выставілі кракаўскім гарадскім уладам дзве ўмовы — каб музей быў адчынены для наведвальнікаў і каб насіў яго імя. Першая з іх яўна пару-



Граф Кароль Чапскі з родзічамі на ганку палаца ў Прылуках

шана. Чаму? Дзяжурны першы раз праўсё гэта чуе. Пісьмовыя афіцыйныя запыты таксама вынікаў не далі...

Не аказалася ў 64-м ніякіх слядоў і ў Познані — не толькі “Скрыпкі” (нібыта яе дапамагала выдаць Эліза Ажэшка), але і яе ўяўнага выдаўца Р. Нікульскага. Кніга не зарэгістравана ў познанскім, тады прускім, паліцэйскім прэзідыуме, бібліяграфічных даведніках. “Смык” няма там у бібліятэках, хаця ў кракаўскіх і варшаўскіх ёсць. Значыць, заказчык ці выдавец такім чынам забытвалі сляды нелегальнага, непадцэнзурнага выдання, якое ў сапраўднасці выйшла ў тым жа Кракаве або, як ананімны “Дзядзька Антон”, у прускім Тыльзіце. Вось які дэтэктыў!

За апісанні бяруцца жанчыны

Ішоў час. З'явіліся ў друку кваліфікаваныя кнігі аўтараў-жанчын. Гэта парыжскае эмацыйнае даследаванне Марыі Чапскай, унучкі ўладальніцы Станькава Эмерыка, “Еўропа ў сямі” (1970) і навуковая ды багата ілюстраваная манаграфія яе цёзкі, гісторыка Марыі Капуэвай “Айчынным рэліквіям, выратаваным у гістарычнай буры” (Кракаў, 1978). Праштудзіраваўшы кнігі, я змясціў



У Прылуцкім парку прыгожа ў любую пару года

І раптам, нечакана нават для родных, Эмерык Гутэн-Чапскі рашыў, прывёзшы экспанаты з Варшавы дамоў, зноў адправіць іх праз Вільню за мяжу: у Кракаў. Для прыліку казаў: перасяляецца туды дзеля здароўя. Але ўчыніў гэта таму, што ўлады ў Аўстра-Венгрыі былі куды ліберальней у нацыянальнай палітыцы, чым у Расіі ці Прусіі. Зрэшты, тады многія нашы культурныя дзеячы глядзелі на Кракаў і Львоў як на перспектывныя асяродкі беларускай культуры. Пасля Кастрычніка, пасля здабыцця адносных дзяржаўнасці і незалежнасці, іх спадзяванні апраўдаліся толькі часткова.

Больш прафесійна і падрабязна станькаўскія зборы, перавезеныя ў Кракаў, апісаны ў манаграфіі Марыі Капуэвай. Асабліва ўвага нумізматычным зборам і бібліятэцы, куды ўвайшлі рэдкія кнігі служкага пастара Бегеля і мінскага збіральніка Тагура. Усяго кніг, паводле слоў на нядаўнім семінары Матэвуша Восьняка, набярэцца каля 20 (!) тысяч. А колькі сярод іх рарытэтаў!

Аргументы і факты

Сабраныя матэрыялы пра зборы Эмерыка Гутэн-Чапскага далі мне магчымасць напісаць і надрукаваць у газеце “СБ. Беларусь сёння” вялікі артыкул “Вывезена за Буг” (2008, 6, 7 іюня). Я напісаў, што апошнія 10 гадоў не быў у Кракаве, а ў лістах да мяне польскія калегі неяк згладжваюць сітуацыю, таму не ведаю, як там выглядае сітуацыя цяпер: ці выканана воля беларускага дабрадзея, ці даступныя скарбы для наведвальнікаў? “Калі акажацца, што мае трылогі дарэмныя, буду толькі рады. У адмоўным выпадку — ці не лепш вярнуць калекцыю Чапскіх у Станькава. Добра, што і будынак “скарбчыка” там захаваны”. Польскі бок адрэагаваў на публікацыю імгненна. Неўзабаве ў Мінск прыбыла і кракаўская дэлегацыя ды сваякі Чапскіх з Амерыкі, якія на Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў Нацыянальным гістарычным музеі Беларусі (2009) паведалі: фінансаванне на аднаўленне і пашырэнне кракаўскага музея ўжо атрымана і неўзабаве

адкрыццё. Яно адбылося летам 2013-га. А на семінары працягнулася размова пра маю магчымую навуковую паездку туды для першых ідэнтыфікацыі і апісання экспанатаў, найперш кніжных рарытэтаў і літаратурных рукапісаў, што будзе карысным для абодвух бакоў.

Пра семінар жа хачу сказаць, што праходзіў ён пад патранатам аддзелаў Мінскага райвыканкама і Польскага Інстытута ў Мінску, распачаўся прывітаннем дырэктара інстытута спадарыні Уршулі Дарашэўскай. Гаворка вялася пра ўвесь разгалінаваны род Чапскіх, іх сваякоў Пуслоўскіх (ад іх імя прыехаў нават іх сваяк з Іспаніі). Але ў цэнтры ўвагі на гэты раз быў сын Эмерыка Кароль (Карл) Чапскі, мінскі галава і рэфарматар канца XIX стагоддзя, будаўнік першай мінскай электрастанцыі, пракладчык першага конна-нага трамвая і тэлефонных ліній. У адрозненне аб бацькі яго музейныя зборы трапілі не на захад, а на ўсход — у 1916 годзе яны ў сувязі з наступленнем немцаў былі вывезены ў Маскву на захаванне. На семінары гаварыліся даўно пара распачаць іх пошукі.

Надзеі сілкуюць сеніёраў

Сляды “Скрыпкі беларускай” я паралельна шукаў і ў Рызе (сярод рэшт кніжных збораў Кастуса Езавітава), і ў Лондане, і ў Пецярбургу (сярод кніг “інбелкультуаўцаў”). Засталася надзея на зборы Чапскага. Бо на канферэнцыі 2009 года супрацоўніца Гістарычнага музея Ірына Зварыка прывяла невядомы раней факт: гувэрнёркай у станькаўскім доме Чапскіх працавала... Канстанцыя Багушэвіч (Тунька), дачка паэта. Ёсць надзея!

Пошукі ў кракаўскіх зборах могуць прынесці многа знаходак. Хто рыхтаваў глебу для перавозу музея Гутэн-Чапскага ў Кракаў? Ці вучыўся ў Кракаўскім універсітэце друкар Іван Фёдарэў, а да гэтага, мяркуючы па гербе, беларускі шляхціц ці то з Вілейшчыны, ці то з ваколіцаў Ішкалдзі?..

Размовы ў час семінара ў Доме Ваньковічаў упэўнілі мяне: такія знаходкі могуць мець месца.